

ra tzv. »platonsku ljubav« kao čistu apstrakciju, a to za njega svagda znači neživotnost i neistinost.

U vezi s tom razlikom odmah se naće jedan bitan moment kojim se ljubav istinski razlikuje od pukog seksualnog odnosa. Naime, kao i za svaki ljudski odnos, tako i — upravo prije svega! — za odnos ljubavi potrebna je *artikulacija* onoga što se u njoj događa ili bi trebalo da se događa (i u fizičkom i duhovnom pogledu, dakle u punoći tog odnosa). Jer, ako je riječ o slobodnim ljudima koji jedini mogu da budu *subjekti* (kao uostalom i objekti) ljubavi, onda je upravo slobodna artikulacija, kao fantazijska osnova i nadgradnja ljubavnog odnosa, conditio sine qua non same mogućnosti odnosa dvaju bića u onome što čovjeka razlikuje od životinja. Spolni akt, sam za sebe, ne traži nikakve artikulacije, do nekoliko nijeći »sporazuma« za seksualni snošaj. Ako je ljubav iz istog izvora kao i poezija, a ona to jest, ako je ona »pjesma«, onda mora isto tako biti iskazana, oblikovana, »ispjevana!« Uzajamno i obstrano, posve slobodno i predano, intenzivno zainteresirano i usmjereno iskazivanje, izražavanje, potvrđivanje, jednom jedinom gestom, pokretom ili pogledom potvrđeno — a zbog absolutne otvorenosti, potpune neodređenosti, neosigurnosti, pa onda i »nesigurnosti«, »neizvjesnosti«, u pogledu drugoga, kao i samoga odnosa i njegove snage, koji »živi« samo snagom života, dubine, čvrstoće, smisla, perspektive maštovitog razvitka i osmišljenja same ljubavi — potrebno je uvihek ponovno dokazivanje da je i jednomo i drugomu *stalo* kako do drugoga, tako i do tog odnosa, dakle — ljubavi same. Pri tom je upravo *posebnost* s tisućama varijacija ono privlačno, »ljepo«, što se sviđa, što je upečatljivo, važno, vrijedno, značajno itd., što znači da je to dokazivanje ljubavi (koja jedina poznaje pravo odricanje, odnosno zadobivanje sebe u drugome), *neophodni* predviđut ljubavi koja se upravo tako mora *uvijek iznova pro-izvoditi*, odjelovljivati, osmišljavati i potvrđivati. Stoga, onoga časa kad utrne ta uzajamna — ovde treba reći baš to: životno — djelatno — duhovno zainteresirana — artikulacija čitavim bićem, utnut će i sama ljubav, jer istim časom postaje »apstraktnej i onostrana, a kao takva bitno besmislena, dakle, neodrživa ili nikakva. Ona se tada pretvara u *golu naviku, kao smrt ljubavi* (ili *dosadu*, što je direktna negacija ljubavi), jer navika je smrt životnoga (Hegel).

Gledano pak povijesno, kako nam to postavlja i sugerira Hegel, može se pokazati kako je ljubav jedan od bitnih momenata (a na osnovu svega do sada rečenoga može se kazati: upravo *revolucionarnih momenata*) u samoslobađanju ljudske prirode za osvajanje sebe, svoje slobode, svog očuvanje-nog svijeta i smisla u njemu. Tu se, naime, upravo i na individualnom i na povijesnom planu (što je u biti isto događanje) zbiva istinski obrat iz prirode (= zatvorenost u vrstu, u usamljenost konačnog bića koje istrajava u tom svom bitku, u tugu, žalost, nijemost, izgubljenost, neartikuliranost) u *ljudske prirodi* kao osvojenost i artikuliranu radost zbog potvrđenja sebe u drugome. Tuga je, uostalom, na djelu već sama po sebi, za radost se, međutim, moramo pomučiti, potruditi, moramo je izboriti, ona nije »dar« koji nam »pada s neba«.

Ljubav je, dakle, u tom kontekstu shvana, općenitost, življena i doživljena, potvrđena i realizirana u pojedinačnom, posebnom, konačnom i neposrednom, dakle — govoreci hegelovskim jezikom — najčešće ljudsko = povijesno posredovanje svog svijeta kao najdubljeg i »beziznimno« *intimiziranog*, a po tom svom bitnom određenju ona je najbliža umjetničkom, to jest poetskom. Ona je, dakle, prvi i jedini trajni izvor, medijum i horizont *intimiziranog* svijeta, kao »moga« i »tvojega«, i »našega«, i svijeta kao takvoga. Ona je, dakle, jedina istinska (što znači: *nepatvorena i nehnjena, nemanipulirana i nepostvarena*) čovjekova veza sa svijetom, uspostavljanje odnosa ili »mosta« između moje (prethodno još uvihek apstraktne)

unutrašnjosti i subjektivnosti i meni (još tuđe, onostrane spoljašnosti koja »plaši« čovjeka u toj tuđosti, jer ga ostavlja usamljenim poput životinje, zatvorene u svoju vrstu kao nijemu općost (po liniji: evolucije-inovacije — u zatvorenom krugu).

Ljubav tu ukida — i to istinski životno, povekilično-poetički, a ne samo teorijski — »slavno« i verbalistički »blistavo-uspješno«, jer je površno i glumljeno-konvencionalno — ovu »zastrašujuću« (= »još-ne-artikuliranu«, »još-ne-posvojenu«, »još-ne-ljudsku«) onostranstvo (ono »drugo«) i prisvaja je na naj-neopredjedljiv način kao moguće obitavalište (etos) i kao moguće »moje« drugo biće, kao mene samoga u drugome, te čini svijet »po-vjernjivim«, »dijalogom«. Ljubav je, dakle,

prva najintenzivnija i najljudskija prava inspiracija i poticaj za osmišljavanje svijeta.

Ako, međutim, nije moguća ljubav između dvoje ljudi koji nisu slobodni, šta to ovdje za Hegela konkretno znači? Hegel (*Filosofija prava*, § 7, Dodatak) za pojam »konkretna sloboda« navodi primjer *prijateljstva i ljubavi*, pa s obzirom na momente *određenosti i neodređenosti*, koji su konstitutivni za slobodu, kaže kako u *ljubavi nismo jednostrano u sebi, nego se rado ograničavamo u odnosu na drugo* (na drugo biće u tom odnosu), ali u tom ograničavanju znamo sami sebe (to jest ostajemo neodređeni = slobodni).

Ako se sada taj odnos produbi, upravo u hegelovskom smislu, onda bi on u toj analizi glasio:

Ja predajem čitavog sebe tebi, kao voljenom biću, a ti isto tako predajes čitavu sebe meni, kao voljenom biću, a da pri tom znamo sebe u svojoj samostalnosti, individualnosti i ličnosti, kao onom općem koje je neodređenost početka, kao mogućnost da se nekome bude ujedno i u drugom ili drugaćijem odnosu kako spram tebe i sebe, tako i spram drugoga.

No, ljubav je u ovom odnosu između nas dvoje ono *treće* koje taj odnos upravo omogućuje, tj. iz kojega taj odnos proizlazi, ali tako da on, ujedno, bude tek uspostavljen, ili, točnije: *da stalno bude proces produciranja tog odnosa*. Hegel kaže: »Ljubav postaje sebi isto tako neposredno predmetnom. U nju ulazi kretanje. Ona je, zadovoljena, jedinstvo ekstrema koji prije toga bivaše nagon. Ta zadovoljena ljubav, razlikovana od karaktera, jest ono *treće*, ono provizveno« (Jenaer Realphilosophie 1805—1806, F. Meiner, Hamburg 1967, str. 202). Stoga je taj odnos svagda iznova istodobno i određeni rezultat, bar »privremeni« ili »trenutni« rezultat tog odnosa. Ona je, dakle, uvihek iznova *zaustavljanje trenutka*, kao ljudskog vremena u kojem je na djelu baš kao ljubavno događanje. Stoga ona i jest to zaustavljenje, *osmišljeno vrijeme, samo* kao život, kao događanje ljudskoga u njemu samome.

Međutim, ono isto tako važno još nije posve iskazano. Jer, ono »treće«, što ovdje ljubav jest, sadrži u sebi već jedan *novi kvalitet*, i to u dvostrukom smislu: 1. time što je uopće *uspostavljen odnos između* dvaju konačnih, primarno na sebe upućenih bića, bitno razdvojenih, otuđenih jedno drugome, i 2. *ovo izlazanje iz sebe*, iz svoje još uvihek apstraktne unutrašnjosti i subjektivnosti, ovo predavanje (potpuno i nesebično, čitavim svojim bićem, koje može da ide do posvemašnjeg odricanja i žrtvovanja za drugo, a da se ipak ostaje u svojoj ljudskoj vlastitosti, samostalnosti i punoći), ovo dolaženje drugom biću *mijenja* uzajamno iz osnova oba bića u tom odnosu, upravo toliko bitno i temeljito da se tu zaista događa otkrivanje vlastitog svijeta, onog »drugog sebe samoga«, što i jest ono Hegelevske spekulativno-povijesne »treće«, kao prekoracivanje granica konačnosti. Na djelu je sada upravo beskonačnost u toj konačnosti, ili sâm duh. Tu je uspostavljenica zajednica, ono opće: oboje je u tom odnosu konačno i beskonačno ujedno, oni su postali ono drugo i drugačije nego što su bili samo kao konačna, odvojena ili usamljena bića. Oni su ukinuli tu usamljenost koja je bitak konačnog ili pojedinačnog bića u njegovoj odvojenosti, ili točnije: oboje tek sad, u tom odnosu samopropozvođenja, ne samo da su preobraženi ljubavljaju, nego su tek sada pravo ispoljili, objektivirali i sponzali same sebe i svoje sposobnosti, mogućnosti, a time tek sada i *svoju pravu tjelesnost*. U punom smislu riječi, do izražaja dolazi mašta, stvaralački i poetski moment itd.

Tijelo (ljudska tjelesnost koja je u ljubavi upravo tek pravo probuđena, oblikovana, vizualnom postala, oplemenjena, osmišljena ljudska potreba) postaje u ljubavnom odnosu estetički, upravo najdublje poetizirani predmet svih čovjekovih osjetila, puls osjetila ljubavi, koje upravo ovdje otvara mogućnost idealiziranja i fantazijskog pre-

vass eva igra III

*ti samo
pobeli
i suši se na mom dlanu
sve dok vетар
cepia svoje vesele štipaljke
na konopcu koji se pospano njiše*

*taj vетар je oplodio našu reku
sada ona puteve rada među kamenje
oklop ona sada rada
da se utopimo u njoj*

*ti samo
pobeli
i suši se u mom oku
u proleće kada vетар
podivilja
i cepa zaslepljujuće
ploče
sa reke*

(prevod: Arpad Vicko)

milosav v. r. jovanović pesnik nema ništa protiv

*zatvori prozor
spusti roletnu
navuci zavesu*

*zatvori ulazna vrata
rekoh i na pred soblju
zatvori i ova vrata
zatvori sva vrata
proveri još jednom*

*razmakni zavesu
podigni roletnu
otvori prozor
navuci zavesu*

*otvori jedna vrata
otvori druga vrata
otvori treća vrata
otvori sva vrata*

*jeste lepo je čitati
poeziju ali
pesnika nikad ne upoznati*

(pesnik nema ništa protiv)